

**Väst-SOM:s användbarhet
för analyser av rättighetssituationen
i Västra Götaland**

Inledning

Under hösten 2013 fick Emerga i uppdrag av rättighetskommitténs kansli att svara på hur Väst-SOM:s data kan analyseras för att undersöka förverkligandet av mänskliga rättigheter i Västra Götaland. Inom ramen för detta uppdrag har tre övergripande frågor undersökts;

- I vilken mån kan Väst-SOM:s data användas för att analysera rättighetssituationen i Västra Götaland?
- Hur bör enkäten kompletteras och vidareutvecklas för att i högre grad kunna användas för att analysera rättighetssituationen i regionen?
- Hur kan analyser och uppföljning av enkätdata vidareutvecklas så att de integrerar ett rättighetsperspektiv och i än högre grad kan användas som grund för politiska beslut och policyutformning inom regionen?

Rättighetssituationen i Västra Götaland

För att genomföra uppdraget måste vi fråga oss vad en analys av rättighetssituationen i Västra Götaland innebär. Mänskliga rättigheter fokuserar på relationen mellan staten som makthavare och dess invånare – eller i detta sammanhang – mellan skyldighetsbärare och rättighetsbärare. Enkelt uttryckt beskriver mänskliga rättigheter vad som inte får göras mot någon människa och vad som måste göras för varje människa. Detta innebär att mänskliga rättigheter berör hela samhället, allt från skola, polisväsende, försäkringssystem och domstolar, till arbetsmarknad, yttrande- och religionsfrihet, integritet och demokrati. Samtidigt bygger en fungerande rättighetssituation också på att varje samhällsservice utförs utifrån ett antal centrala rättighetsprinciper, som icke-diskriminering, inkludering, delaktighet, transparens och ansvarighet.

För att upprätthållandet av rättigheterna ska vara långsiktigt hållbart krävs också att såväl rättighets- och skyldighetsbärare har bred kunskap om vilka rättigheter individen har samt vilken verklig tillgång hen har till den samhällsservice som har som uppgift att skydda, implementera och främja hens mänskliga rättigheter. Således behöver en fullödig analys av rättighetssituationen dels kunna beskriva i vilken mån olika mänskliga rättigheter kan åtnjutas av alla människor, dels kunna redogöra för den kunskap och medvetenhet som rättighets- och skyldighetsbärare har om frågan.

Behov av uppföljningsdata

Mänskliga rättigheter är inte ett eget ämnesområde i den svenska offentliga statistiken, till skillnad från t.ex. demokrati och jämställdhet som är en egen del av statistiken om levnadsförhållanden.¹ I syfte att ge en bild av rättighetssituationen behöver vi därför bygga upp ett

¹ Officiell statistik som tas fram av SCB tillsammans med övriga statistikansvariga myndigheter. Officiell statistik ska enligt lagen (2001:99) om den officiella statistiken finnas för allmän information, utredningsverksamhet och forskning. Från SCB:s hemsida kan all officiell statistik nås, oavsett om den är framtagen av SCB eller någon annan

tvärsektoriellt indikatorsystem. Vi behöver identifiera och samla in nödvändiga data som kan ge en bild av rättighetssituationen, för att därefter systematisera, analysera och redovisa data med en viss regelbundenhet.

Samtidigt kräver nya uppföljningssystem resurser. Det är därför rimligt att ställa frågan om den data som behövs redan finns, men inte sätts i rätt sammanhang eller analyseras i tillräcklig grad.² Frågan är kanske extra relevant när det gäller ett eventuellt indikatorsystem för mänskliga rättigheter eftersom detta kräver information från samtliga samhällssektorer. Den som vill analysera mänskliga rättighetssituationen i Sverige måste identifiera relevanta data som är en del av andra statistiska undersökningar, såväl offentliga som övriga. Det kan till exempel röra sig om att sammanställa och systematisera delar av statistiken från områdena befolkning, boende, byggnad och bebyggelse, demokrati, hushållens ekonomi, levnadsförhållanden, rättsväsendet och flera andra områden.

Detta uppdrag kan ses som en del av ett sådant arbete. Uppdragets fokus på en redan existerande insamling av data, Väst-SOM, vänder blicken ifrån vad en analys av en rättighetssituation bör vara till vad givna data kan säga om en rättighetssituation. Vi måste helt enkelt utgå från det frågeformulär och data som redan existerar. Således blir frågan begränsad till: Vad kan vi få reda på om rättighetssituationen i Västra Götaland utifrån data som samlas in av Väst-SOM?

Rättighetsindikatorer

Indikatorer för mänskliga rättigheter har som syfte att belysa förhållanden genom att explicit utgå från de konventionsstadgade rättigheter som är unika för just mänskliga rättigheter. Det finns flera modeller för indikatorer för mänskliga rättigheter som har utarbetats t.ex. av internationella organ och inom forskningen. Den mest etablerade av dessa är den modell som FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter har utarbetat på uppdrag av FN:s övervakningskommittéer.

Modellen bygger på tre nivåer av indikatorer: strukturella indikatorer, processindikatorer och resultatindikatorer.³

Strukturella indikatorer visar på vilka nationella lagar och internationella konventioner som finns som skyddar och främjar olika rättigheter. De klargör också vilka

statistikansvarig myndighet, bl.a. i en databas tillgänglig på Internet. Även en del statistik som inte ingår i den officiella statistiken publiceras.

² Jfr. exv. Statskontorets remissvar på Ds 2007:9, *Ett uppföljningssystem för barnpolitiken*, Statskontorets dnr 2007/92-4.

³ HRI/MC/2008/3, *Report on Indicators for Promoting and Monitoring the Implementation of Human Rights*, 6 juni 2008. Indikatorer kan också bygga på tredelningen "respect, protect, fulfil", se Office of the High Commissioner for Human Rights, HRI/MC/2006/7, *Report on Indicators for Monitoring Compliance with International Human Rights Instruments: a Conceptual and Methodological Framework*, 11 maj 2006. Ytterligare en modell är "4-A scheme", se Tomasevski, *Human Rights Obligations in Education – The 4-A Scheme*, 2006.

myndigheter och andra institutionella mekanismer som har som uppgift att skydda, implementera och främja rättigheterna.

Processindikatorer fokuserar på den verksamhet staten bedriver för att förverkliga mänskliga rättigheter och förbättra rättighetssituationen för alla. Dessa indikatorer kan röra olika åtgärder och program som genomförs för att förbättra rättighetssituationen för en specifik grupp, eller upprätthålla en rättighet för alla. Processindikatorer delas i sin tur ofta in i två nivåer, dels indikatorer som visar på det arbete som görs för att skapa förutsättningar för förverkligandet av mänskliga rättigheter t.ex. genom att utbilda lärare, dels indikatorer som mer specifikt visar hur de faktiska förutsättningarna ser ut t.ex. hur många elever det går på varje lärare.

Resultatindikatorer visar slutligen på om människor i realiteten har tillgång till sina mänskliga rättigheter. Resultatindikatorer åskådliggör i vilken grad en mänsklig rättighet förverkligats och för vilka grupper.

För att kunna analysera rättighetssituationen för mänskliga rättigheter i Västra Götaland måste vi alltså ha tillgång till tre sorters data – data som belyser själva systemet för skydd av de mänskliga rättigheterna som innehållet i ratificerade konventioner, nationella lagar och existerande myndigheters uppdrag (dvs. de strukturella indikatorerna), dels data som avser att skildra hur den offentliga sektorn arbetar med att genomföra de mänskliga rättigheterna, t.ex. genom satsningar, kunskapsuppbyggnad och liknande (dvs. processindikatorerna). Vidare behövs data om i vilken grad en mänsklig rättighet förverkligats för befolkningen i sin helhet och för olika grupper.

SOM-undersökningarna: syfte och innehåll

SOM-institutet vid Göteborgs Universitet har sedan 1986 genomfört årliga enkätundersökningar för att belysa och se hur det svenska samhället förändras. Mellan 10 000 och 20 000 svenskar svarar årligen på enkäten som belyser allt från politik, massmedier, livsstil, fritidsvanor och hälsa. Huvudsyftet med SOM-undersökningen är att etablera tidsserier som möjliggör statistisk analys av hur olika samhällsförändringar påverkar människors attityder och beteenden. Dessa tidsserier om åsikter och beteenden kompletteras med frågor som kan kartlägga vad som kan ligga bakom trender eller förändringar i attityder och beteenden. Förutom den riksomfattande SOM-undersökningen gör SOM-institutet också fyra regionala varianter, varav Väst-SOM är en.

Väst-SOM har genomförts varje höst sedan 1992 men omfattade fram till 1997 enbart bosatta i Göteborg med kranskommuner. Året därpå utökades undersökningen, och omfattar sedan dess hela Västra Götalands län samt Kungsbacka kommun. Idag får 6 000 personer i åldrarna 16–85 år Väst-SOM:s frågeformulär. Hela undersökningen handlar alltså om åsikter och vanor. Väst-SOM bestod 2012 av totalt 90 frågor uppdelade i elva underområden. Tio av dem är inriktade på respondenternas åsikter och beteenden inom olika samhällsområden: nyheter &

medier; politik & demokrati; trafik & miljö; Västra Götaland; radio, tv & internet; offentlig service; aktiviteter, intressen och värderingar; utbildning & forskning; boende; arbetsliv. Det elfte frågeområdet fokuserar på respondentens bakgrund. Samtliga områden har på olika sätt koppling till olika rättighetsområden. Det saknas dock frågor som direkt använder sig av rättighetstermer, eller som hanterar kunskap och medvetenhet om ansvar och rättigheter.

Väst-SOM:s datas potential som indikatorer för mänskliga rättigheter

Frågan är då om Väst-SOM samlar in data som kan fungera som strukturella, process- och/eller resultatindikatorer för genomförandet av en rättighetsanalys. En genomgång av samtliga 90 frågor i 2012 års frågeformulär finner inga frågor som kan generera data som direkt kan användas som rättighetsindikatorer. De berör inte om lagar och myndigheter finns på plats (strukturella indikatorer), utan vad de svarande tycker om dessa. De visar inte på vilka faktiska satsningar som görs på olika rättighetsområden (processindikatorer), utan snarare på de svarandes åsikter om satsningar är tillräckliga. De visar inte heller på om en viss samhällsservice garanterar lika rättigheter (processindikator), utan om de svarande har tilltro till utföraren. Slutligen hanteras inte frågan om tillgång till mänskliga rättigheter (resultatindikatorer), utan huruvida de svarande är nöjda med eller upplever att servicen fungerar osv.

Detta kan tyckas vara mindre skillnader, men skillnaderna är avgörande för utförandet av en rättighetsanalys. Det finns t.ex. många exempel på när brukare har upplevt sig väl behandlade och trots sig ha fått den service som är möjlig att få, men när undersökningar visat att på att dessa brukare varit utsatta för strukturell diskriminering.⁴ Att människor är nöjda med en samhällsservice eller är av åsikten att en sektor fungerar är alltså inte klara indikationer på att detta är fallet – och än mindre på att samhällsservicen faktiskt respekterar, skyddar, uppfyller och/eller främjar mänskliga rättigheter.

Generellt, fungerar data om åsikter och vanor i mycket liten grad som indikatorer för mänskliga rättighetssituationen. De data som samlas in genom Väst-SOM är inte heller tänkta att fungera som strukturella, process- eller resultatindikatorer för att analysera situationen för mänskliga rättigheter i Västra Götaland. Detta innebär dock inte att de inte kan vara intressanta ur ett rättighetsperspektiv. Data om hur människor lever sina liv, hur de ställer sig i olika politiska frågor samt hur de ser på olika samhällsfunktioner kan vara central för skapandet av politik och policyer inom olika rättighetsområden. De kan ge indikationer på om rättighetsfrå-

⁴ Servicen på ett bostadsbolag eller en biluthyrning kan alltså upplevas korrekt av en person, men ändå vara diskriminerande om påtagliga skillnader görs i den service som faktiskt erbjuds vid ett tillfälle. Detta brukar vara svårt att upptäcka och än mer bevisa, men illustrativa exempel har fångats upp genom s.k. situation testing. Se t.ex. Berglund, Tommy (2007) "Vi ringer upp dig..." *En undersökning om etnisk diskriminering bland bostadsförmedlare i Sverige*, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet: Uppsala, ISSN 0283-622X. Ett annat exempel är den situation testing som Ekot gjorde 2012 som visade att en tredjedel av de testade bensinstationerna vägrade att hyra ut bilar till romer i traditionella kläder. Se <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=5293057> (hämtad 14-03-31)

gor kommer att möta motstånd eller vara lättare att genomföra. Stora skillnader i åsikter mellan olika grupper av svarande skulle också kunna ge en fingervisning om särskilt problematiska rättighetsområden.

Data av intresse för arbete med mänskliga rättigheter kan alltså något förenklat delas in i data som uttryckligen förhåller sig till de mänskliga rättigheterna som begrepp i frågor och analys och data som kan tillföra något till arbetet utan att uttryckligen förhålla sig till mänskliga rättigheter. Väst-SOM:s data tillhör den senare kategorin.

Väst-SOM:s frågor i förhållande till olika rättighetsområden

En första genomgång av de olika områdena och de nittio frågorna gjordes med utgångspunkt i de rättigheter som återfinns i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. Det finns många flera och också tydligare lag- och konventionstexter än den allmänna förklaringen som definierar de mänskliga rättigheterna. De specificerar och utvecklar dock bara de rättigheter som finns i den allmänna förklaringen utifrån en specifik grupp eller rättighet.⁵ Fördelen med den allmänna förklaringen är också att den är kortfattad samtidigt och täcker in såväl politiska och medborgerliga som ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Den är också ursprunget till utvecklingen som skett inom människorättsområdet sedan 1948 då förklaringen antogs av FN:s generalförsamling. Den innehåller sammanlagt 30 artiklar, men rättigheterna som tas upp i dessa artiklar behöver delas upp ytterligare för att få en bättre grund för att analysera Väst-SOM:s frågor. Andra rättigheter kan däremot slås samman. Vi delade därför in förklaringen i totalt 37 rättigheter. Därefter delades de av Väst-SOM:s frågor som på något sätt kunde relateras till någon mänsklig rättighet in i dessa rättighetsområden. Resultatet redovisas nedan i tabell 1.

Tabell 1: Kartläggning av VÄST-SOM:s frågor i förhållande till olika rättighetsområden

	Rättighetsområde (kopplingar till den allmänna förklaringen)	Frågor med någon beröring till rättighetsområde
1	Rätt att slippa diskriminering inom något samhällsområde ⁶ (art. 2, 7 & 23:2)	14 (åsikt om att satsa på ökad jämställdhet); 54 (åsikt om alla har samma möjlighet att studera på universitet); 76 (svarandes ålder & kön); 77 (svarandes medborgarskap begr. val); 81 (svarandes och svarandes föräldrars uppväxtplats – flera val för Sverige ej andra); 84 (svarandes hemspråk –

⁵ Som exempel utvecklar Konventionen om barnets rättigheter den allmänna förklaringens samtliga rättigheter utifrån barnet som rättighetsbärare. Konventionen mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning specificerar en specifik rättighet ur den allmänna förklaringen.

⁶ Till denna rättighet kopplas också rätten att vara lika inför lagen och rätten att få lika lön för lika arbete.

		svenska el. annat språk); 86 (svarandes hushållsinkomst); 87 (svarandes uppväxthet begr. val) 88 (svarandes utbildningsnivå & - område).
2	Rätt till liv (art. 3)	Ingen fråga berör detta område
3	Rätt till frihet (art. 3)	Ingen fråga berör detta område
4	Rätt till personlig säkerhet (art. 3)	19 (förtroende för poliser); 51 (lita på människor).
5	Rätt att slippa slaveri (art. 4)	Ingen fråga berör detta område
6	Rätt att slippa tortyr ⁷ (art. 5)	Ingen fråga berör detta område
7	Rätt att slippa grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (art. 5)	Ingen fråga berör detta område
8	Rätt till juridiskt skydd mot kränkningar av ens mänskliga rättigheter (art. 8)	Ingen fråga berör detta område
9	Rätt till ett rättssäkert juridiskt system (art. 9, 10 & 11)	Ingen fråga berör detta område
10	Rätt att slippa ingripande i privatliv, familj, hem eller korrespondens (art. 12)	Ingen fråga berör detta område
11	Rätt att fritt flytta och välja bostadsort (art. 13)	Ingen fråga berör detta område
12	Rätt att lämna och återvända till sitt land (art. 13)	Ingen fråga berör detta område
13	Rätt att söka och åtnjuta asyl (art. 14)	14 (åsiikt om färre flyktingar).
14	Rätt till ett medborgarskap ⁸ (art. 15)	Ingen fråga berör detta område
15	Rätt att inte fräntas sitt medborgarskap (art. 15)	Ingen fråga berör detta område

⁷ Rätten att slippa tortyr och grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning delas upp eftersom det finns en risk att man genom att fokusera på ordet "tortyr" missar frågor om grym, omänsklig eller förnedrande behandling som oftare förekommer inom t.ex. kriminal- och äldreomsorg.

⁸ I den allmänna förklaringen formuleras rättigheten som "rätt till nationalitet" men då det rör sig om rätten att ha och att inte fräntas sin "nationalitet" måste detta tolkas som medborgarskap för att fungera i modernt språkbruk.

16	Rätt att gifta sig och bilda familj med vem man vill (art. 16)	Ingen fråga berör detta område
17	Rätt att slippa gifta sig (art. 16)	Ingen fråga berör detta område
18	Rätt till egendom (art. 17)	Ingen fråga berör detta område
19	Rätt till tanke- och samvetsfrihet (art. 18)	Ingen fråga berör detta område
20	Rätt till religionsfrihet samt att utöva sin religion ensam eller i gemenskap med andra (art. 18)	14 (åsikt om heltäckande slöja); 19 (förtroende för präster/ pastorer i Svenska kyrkan och frikyrkor); 44 (tillhöra Svenska kyrkan el. annan kristen kyrka); 49 (hur ofta deltagit i gudstjänst/religiöst möte, bitt till gud); 45 (tro på gud); 44 (vara muslim eller tillhöra religion som varken är kristen el. muslimsk).
21	Rätt till åsikts- och yttrandefrihet (art. 19)	7 + 8 (intresserad av politik på olika nivåer – ej utanför EU); 9 + 10 (viktigast kommunala och regionala frågor); 12 (vänster/höger); 13 (åsikt om riksdagspartierna); 14 + 20 (åsikt om vissa fördefinierade frågor); 15 (inställning till EU); 25 + 26 (åsikt om trafik och trafikåtgärder); 31 (gillar olika regionpolitiker); 32 (åsikt om kommunens och regionens ekonomi).
22	Rätt att söka, ta emot och sprida information (art. 19)	1 (ta del av nyhetsprogram – begr. val); 2 + 3 (läsa morgontidning); 4 (läsa kvällstidning – begr. val); 19 (förtroende för journalister); 27 (vikt av att känna till regionala nyheter); 33 (besökt kommunens/ regionens hemsida); 34 (läsa tidningar – begr. val); 35 (lyssna på radiokanaler begr. val); 36 (titta på TV-kanaler – begr. val); 37 (använt internet); 39 (åsikt om kommuninformationen).
23	Rätt att hålla möten och tillhöra olika organisationer (art. 20)	43 (medlem i ngn organisation); 72 (medlem i fackförening).
24	Rätt att slippa tillhöra någon organisation (art. 20 + 23:3)	Ingen fråga berör detta område

25	Rätt till en fungerande demokrati ⁹ (art. 21)	11 (åsikt om demokratin på olika nivåer – ej utanför EU); 16 (möjlighet att påverka beslut på olika nivåer – ej utanför EU); 19 (förtroende för politiker på olika nivåer – ej utanför EU); 28 (åsikt om hur kommun- och regionstyrelsen sköter sin uppgift); 33 (besökt politikernas hemsida).
26	Rätt att fritt delta i samhälls- och kulturlivet (art. 27)	38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat äldreomsorg, färdtjänst, bibliotek, idrotts- anläggningar, kulturaktiviteter, fritidsverksamheter); 39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg, färdtjänst, bibliotek, idrotts- anläggningar, kulturaktiviteter, fritidsverksamheter); 47 + 49 (ägnat sig åt olika fritidsaktiviteter); 48 (besök på olika etablissemang – begr. val);
27	Rätt att ta del av vetenskapens framsteg och dess förmåner. (art. 27)	19 (förtroende för forskare vid universitet/högskolor); 55 (förtroende för västsvenska universitet/högskolor)
28	Rätt till social trygghet (art. 22)	17 (åsikt om hur Försäkringskassan sköter sin uppgift); 18 (åsikt om hur äldrevården fungerar); 19 (förtroende för socialarbetare); och Försäkringskassans handläggare); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat äldreomsorg); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat Försäkringskassan); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat socialtjänsten); 39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg)
29	Rätt till arbete (art. 23)	17 (åsikt om hur Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift); 19 (förtroende för Arbetsförmedlingens handläggare); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat Försäkringskassan); 39 (åsikt om möjlighet att få jobb); 63 (ställning på arbetsmarknaden); 68 (heltid/deltid)
30	Rätt till rättvisa och tillfredsställande arbetsförhållanden (art. 23)	70 (veckoarbetstid)

⁹ Folkets vilja ska vara grunden för statsmakternas myndighet. Folkviljan ska uttryckas i periodiska och verkliga val, som ska genomföras med tillämpning av allmän och lika rösträtt och hemlig röstning eller ett likvärdigt fritt röstförfarande.

31	Rätt till skydd mot arbetslöshet (art. 23)	17 (åsikt om hur Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift); 73 (medlem i arbetslöshetskassa); 74 (oro för arbetslöshet).
32	Rätt till vila och fritid (art. 24)	Ingen fråga berör detta område
33	Rätt till mat och kläder (art. 25)	Ingen fråga berör detta område
34	Rätt till bostad (art. 25)	39 (åsikt om tillgång till bostäder); 61 (boendeform); 62 (nöjd med sin bostad)
35	Rätt till bästa möjliga hälsa (art. 25)	18 (åsikt om hur sjukvården och äldreomsorgen fungerar); 19 (förtroende för sjukvårdens och äldreomsorgens personal); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat offentlig/privat sjukhusvård, vårdcentral, äldreomsorg eller tandvård); 39 (åsikt om sjukhus- & tandvård, vårdcentral, äldre- & handikappomsorg); 41 + 42 (åsikt om sjuk- & tandvårdens medicinska kvalitet/effektivitet, tillgången till vård & personalens bemötande); 52 (bedömning av egna hälsoläget); 72 (sjukskrivningar)
36	Rätt till särskild mödra- och barnavård (art. 25)	18 (åsikt om hur sjukvården fungerar); 19 (förtroende för sjukvårdens och barnomsorgens personal); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat offentlig/privat barnomsorg); 39 (åsikt om kommunal & privat barnomsorg)
37	Rätt till utbildning (art. 26)	18 (åsikt om hur grundskolan fungerar); 19 (förtroende för lärare i grundskolan); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat grund- och gymnasieskola); 39 (åsikt om kommunal/privat grund- och gymnasieskola); 54 (åsikt om kvalitet, organisation på universitetsutbildning).

Denna genomgång visar att majoriteten av Väst-SOM:s frågor berör 18 av de definierade rättighetsområdena om än på mycket olika sätt och i olika grad. Några av frågorna kan ge data som visar på de svarandes inställning till vissa specifika rättighetsfrågor, som t.ex. jämställdhet, flyktingmottagande och religiös klädsel (fråga 14). Andra kan visa på om åsikterna om myndigheter och samhällsservice bygger på egen eller anhörigas direkta erfarenhet eller inte (fråga 38). Generellt kan de klaraste sambanden mellan olika rättigheter och enkätfrågorna finnas där fokus ligger på att ta reda på:

- om de svarande har *förtroende för* vissa samhällsfunktioner som på olika sätt ansvarar för upprätthållandet av mänskliga rättigheter;
- hur de svarande tycker att *servicen fungerar* inom vissa samhällsfunktioner som på olika sätt ansvarar för upprätthållandet av mänskliga rättigheter;

Genom frågor om de svarandes bakgrund kan data också brytas ner så att det till en del blir möjligt att se hur svaren skiljer sig åt beroende på de svarandes *kön, ålder, religion, socio-ekonomisk klass, bostads- & arbetsförhållanden*, om de eller deras föräldrar är *utlandsfödda* med mera¹⁰.

Första urval av frågor

Med utgångspunkt i tabell 1 ovan valdes ett antal centrala frågor ut. Syftet var att se hur förtroendet för samhällsfunktioner med ansvar för ett eller flera rättighetsområden såg ut bland de svarande. Vi ville också se huruvida svarande tyckte att servicen fungerade inom sådana samhällsfunktioner. Samtidigt valdes ett antal frågor ut som bakgrundsvariabler för att se om graden av förtroende och tillfredsställelse med servicen skiljde sig åt mellan olika grupper.

Detta första urval omfattade sammanlagt 25 av de 90 frågorna och fokuserade på rätten till social trygghet, arbete, bästa möjliga hälsa och utbildning. Logiken bakom urvalet av frågor är hypotesen att *om* mänskliga rättigheter uppfylls i praktiken *så* borde detta avspeglas i människors förtroende för grundläggande rättighetsupprätthållande samhällsservice och deras åsikter om hur denna service fungerar. Samma logik leder också till antagandet att *om* mänskliga rättigheter uppfylls i olika stor grad för olika grupper *så* borde detta kunna visa sig i skillnader i olika gruppers förtroende för grundläggande samhällsservice och dessas åsikter om hur servicen fungerar.

Rättighetsområden som belyses	Frågor i fokus – datakörning 1
Rätt till personlig säkerhet	19 (förtroende för poliser)
Rätt till åsikts- och yttrandefrihet	8 (intresserad av politik på olika nivåer – ej utanför EU)
Rätt att söka, ta emot och sprida information	37 (använt internet)
Rätt till en fungerande demokrati	11 (åsikt om demokratin på olika nivåer – ej utanför EU)

¹⁰ Efter en sådan uppdelning blir vissa grupper av svarande så små att det inte går att dra statistiskt säkerställda slutsatser utifrån dem, utan att lägga ihop flera års data.

Rätt att fritt delta i samhälls- och kulturlivet	38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat äldreomsorg, färdtjänst, bibliotek, idrotts- anläggningar, kulturaktiviteter, fritidsverksamheter); 39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg)
Rätt till social trygghet	17 (åsikt om hur Försäkringskassan sköter sin uppgift); 18 (åsikt om hur äldre vården fungerar); 19 (förtroende för socialarbetare); och Försäkringskassans handläggare); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat äldreomsorg, socialtjänst och Försäkringskassa); 39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg)
Rätt till arbete	17 (åsikt om hur Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift); 19 (förtroende för Arbetsförmedlingens handläggare); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat Arbetsförmedlingen); 39 (åsikt om möjlighet att få jobb)
Rätt till skydd mot arbetslöshet	17 (åsikt om hur Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift)
Rätt till bostad	39 (åsikt om tillgång till bostäder)
Rätt till bästa möjliga hälsa	18 (åsikt om hur sjukvården och äldreomsorgen fungerar); 19 (förtroende för sjukvårdens och äldreomsorgens personal); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat offentlig/privat sjukhus- & tandvård, vårdcentral, äldre- & handikappomsorg); 39 (åsikt om sjukhus- & tandvård, vårdcentral, äldre- & handikappomsorg); 41 + 42 (åsikt om sjuk- & tandvårdens medicinska kvalitet/effektivitet, tillgången till vård & personalens bemötande)
Rätt till särskild mödra- och barnvård	18 (åsikt om hur sjukvården fungerar); 19 (förtroende för sjukvårdens och barnomsorgens personal); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat barnomsorg); 39 (åsikt om kommunal/privat barnomsorg)
Rätt till utbildning	18 (åsikt om hur grundskolan fungerar); 19 (förtroende för lärare i grundskolan); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat grund- & gymnasieskola); 39 (åsikt om kommunal/privat grund- och gymnasieskola)

Första urvalet av bakgrundsvariabler

De bakgrundsvariabler som bedömdes vara av intresse att använda i analysen täcktes in av frågor om kön, ålder, medborgarskap, utländsk bakgrund, civilstånd, uppväxtmiljö, språk som talas i hemmet, bostadssituation, hälsostatus samt utbildningsnivå. Detta täcker delar av diskrimineringsgrunderna så som kön, ålder samt delar av diskrimineringsgrunden etnicitet. Dessutom täcks andra möjliga bakomliggande orsaker till ojämlikt åtnjutande av de mänskliga rättigheterna in såsom utbildningsgrad, hälsoläge, boende på landsbygd eller stad¹¹. Dessa bakgrundsvariabler delades sedan upp ytterligare. Oftast gjordes detta genom att följa svarsalternativen, men ibland slogs flera kategorier tillsammans, som t.ex. de olika svarsalternativen för ställning på arbetsmarknaden där arbetslösa och personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder slogs ihop till en kategori.

Bakgrundsvariabler	Fråga i Väst-SOM	Vald uppdelning – datakörning 1
Hälsostatus	52 (bedömning av egna hälsoläget)	Dålig hälsa/medelgod hälsa/god hälsa
Vistelseort	57	Landsbygd/mindre tätort/stad eller större tätort/Göteborg
Boendeform	61	Hyr bostaden/äger bostaden (inkl. bostadsrätt)
Ställning på arbetsmarknaden	63	Förvärvsarbetande & studerande/pensionärer/arbetslösa & personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder
Kön	76	man/kvinna
Ålder	76	födda 1926 – 1929/1930 – 1939/1940 – 1949/1950 – 1959/1960 – 1969/1970 – 1979/1980 – 1989/1990 – 1995
Medborgarskap	77: svarandes medborgarskap	Svensk medborgarskap/dubbelt medborgarskap/utländskt medborgarskap

¹¹ Religion valdes bort som bakgrundsvariabel då frågan var alldeles för märkligt konstruerad för att vara användbar. Svarsalternativen på frågan "Tillhör du någon kyrka, religiöst samfund eller religion?" var 2012 " Svenska kyrkan" " Annan kristen kyrka/samfund"; "Jag är muslim" och "Jag tillhör en religion som varken är kristen eller muslimsk". Dessa valmöjligheter gör skillnad mellan två kristna religionsinriktningar där svarande kan ange att man tillhör en kyrka eller ett samfund. Tillhör man något annat religiöst samfund finns inte något motsvarande svarsalternativ. Istället kan man välja att tillhöra en annan religion (om den inte är Islam). Om svarande tillhör ett muslimskt samfund är enda svarsmöjligheten "jag är muslim" – en mycket mer identitetskopplad syn på religion än i något av de andra svarsalternativen.

Etnisk bakgrund	81 (svarandes och svarandes föräldrars uppväxtplats – flera val för Sverige ej andra);	Nordisk med två nordiska föräldrar/nordisk med en utomnordisk förälder, nordisk med två utomnordiska föräldrar/ utomnordisk med en eller två utomnordiska föräldrar
Språk	84 (svarandes hemspråk)	Svenska/svenska och annat språk/annat språk
Utbildningsnivå	88	Grundskola/gymnasieexamen/högskoleexamen

Första datakörningens resultat

Efter denna första körning av 2012 års data där svaren på de valda frågorna bröts ner på de valda bakgrundsvariablerna gjordes en övergripande analys av resultaten. En första reflektion var helt enkelt att mängden data som genererades blev för stor för att kunna hantera för en undersökning av det här formatet. Samtidigt visade de första analyserna att svaren skiljde sig mycket litet åt mellan de olika grupperna. Svarandes tilltro till olika samhällsfunktioner eller uppfattning om deras service verkade alltså inte någon större utsträckning påverkas av de bakgrundsvariabler vi hade valt. Samtidigt var svarsgrupperna oftast för små för att detta resultat skulle vara statistiskt säkerställt. Vi beslöt oss för att göra en andra datakörning med ett kraftigt begränsat antal frågor och färre bakgrundsvariabler. På så sätt skulle datamängden minskas och grupperna av svarande minskas.

Andra urvalet av frågor

I andra urval valde vi att koncentrera oss på ett begränsat antal frågor med tydlig koppling till ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Vi koncentrerade oss alltså än mer på frågor som undersöker hur de svarande tycker att ett antal offentliga aktörer, som Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen, grundskolan, sjukvården, barnomsorgen och äldreomsorgen, ”sköter sin uppgift”¹² alternativt ”fungerar och bedrivs”¹³. Andra frågor av relevans är de som frågar om vilket förtroende de svarande har för att personalen inom ovannämnda instanser ”sköter sitt arbete”.¹⁴ Vidare undersöker de hur nöjda de svarande är med servicen i kommunen vad gäller barnomsorg, gymnasieskola, vårdcentral, sjukhusvård, tandvård, äldreomsorg, socialtjänst, ”handikappomsorg” samt tillgång på bostäder.¹⁵ Ytterligare en fråga syftar till att ta reda på de svarandes uppfattning om sjukvården i Västra Götalandsregionen vad gäller den

¹² Fråga 17.

¹³ Fråga 18.

¹⁴ Fråga 19.

¹⁵ Fråga 41.

medicinska kvaliteten, tillgången till vård, organisationens effektivitet samt personalens bemötande.¹⁶ Dessutom undersöktes huruvida de svarande eller någon närstående nyttjar ovan nämnda samhällsservice.

Logiken bakom urvalet av frågor var även denna gång hypotesen att om mänskliga rättigheter uppfylls i praktiken så borde detta avspeglas i människors förtroende för grundläggande rättighetsupprätthållande samhällsservice och deras åsikter om hur denna service fungerar. Samma logik leder också till antagandet att om mänskliga rättigheter uppfylls i olika stor grad för olika grupper så borde detta kunna visa sig i skillnader i olika gruppers förtroende för grundläggande samhällsservice och dessas åsikter om hur servicen fungerar.

Rättighetsområden som belyses	Frågor i fokus – datakörning 2
Rätt att fritt delta i samhälls- och kulturlivet	38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat äldreomsorg); 39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg)
Rätt till social trygghet	17 (åsikt om hur Försäkringskassan sköter sin uppgift); 18 (åsikt om hur äldre vården fungerar); 19 (förtroende för socialarbetare); och Försäkringskassans handläggare); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat kommunal/privat äldreomsorg, socialtjänst och Försäkringskassa); 39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg)
Rätt till arbete	17 (åsikt om hur Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift); 19 (förtroende för Arbetsförmedlingens handläggare); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat Arbetsförmedlingen); 39 (åsikt om möjlighet att få jobb)
Rätt till skydd mot arbetslöshet	17 (åsikt om hur Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift)
Rätt till bostad	39 (åsikt om tillgång till bostäder)
Rätt till bästa möjliga hälsa	18 (åsikt om hur sjukvården och äldreomsorgen fungerar); 19 (förtroende för sjukvårdens och äldreomsorgens personal); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat sjukhusvård, vårdcentral, äldre- & handikappomsorg); 39 (åsikt om sjukhusvård, vårdcentral, äldre- & handikappomsorg); 41 (åsikt om tillgången till vård & personalens bemötande)

¹⁶ Fråga 41

Rätt till särskild mödra- och barnvård	19 (förtroende för sjukvårdens och barnomsorgens personal); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat barnomsorg); 39 (åsikt om kommunal/privat barnomsorg)
Rätt till utbildning	18 (åsikt om hur grundskolan fungerar); 19 (förtroende för lärare i grundskolan); 38 (har själv brukat eller har nära anhörig som har brukat grund- & gymnasieskola); 39 (åsikt om kommunal/privat grund- och gymnasieskola)

Andra urvalet av bakgrundsvariabler

Kategorierna som data skulle brytas emot minskades ner, främst genom att åldersgrupperna gjordes större och medborgarskapskategorin ströks. Tanken här var att åldersgrupperna inte behöver vara riktigt så snäva för att skillnader ska kunna utrönas mellan ung, medelålders och äldre. Medborgarskap ansågs mindre relevant som kategorisering än utländsk bakgrund som både skulle kunna förväntas styra bemötande och service. Vi valde också att ta bort bakgrundsfaktorerna "hälsostatus", "hemspråk" och "utbildningsnivå" för att ytterligare kunna minska datamängden.

Bakgrundsvariabler	Fråga i Väst-SOM	Vald uppdelning – datakörning 2
Vistelseort	57	Landsbygd/mindre tätort/stad eller större tätort/Göteborg
Boendeform	61	Hyr bostaden/äger bostaden (inkl. bostadsrätt)
Ställning på arbetsmarknaden	63	Förvärvsarbetande & studerande/pensionärer/arbetslösa & personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder
Kön	76	man/kvinna
Ålder	76	16 – 29 år/30 – 49 år/50 – 64 år/65 – 85 år
Etnisk bakgrund	81 (svarandes och svarandes föräldrars uppväxtplats – flera val för Sverige ej andra);	Nordisk med två nordiska föräldrar/nordisk med en utom-nordisk förälder, nordisk med två utomnordiska föräldrar/ utomnordisk med en eller två utomnordiska föräldrar

Andra datakörningens resultat

Efter dessa avgränsningar togs ett nytt set data fram för analys. En första analys visade på några intressanta övergripande resultat:

- En del samhällsservice har generellt dåliga siffror vilket är ett problem ur ett rättighetsperspektiv
- Svarandens åsikter skiljer sig mycket litet åt p.g.a. grupptillhörighet

En relativt stor grupp av svarande menar att grundläggande samhällsservice som är central för upprätthållandet av vissa mänskliga rättigheter fungerar dåligt. Detta kan ses som en indikation på ett rättighetsproblem. I relation till rätten till bästa möjliga hälsa är det intressant att notera att fler än var femte svarande (22 %) anser att tillgången till vård i Västra Götalandsregionen är ganska eller mycket dålig¹⁷. Ungefär samma procentsats menar att sjukvården fungerar dåligt eller mycket dåligt¹⁸. Så många som var tredje av de svarande (34 %) tycker att vårdens organisation i Västra Götalandsregionen är ganska eller mycket dålig¹⁹. Ungefär samma proportion (23 %) menar att äldreomsorgen fungerar ganska eller mycket dåligt.

Ur perspektivet rätten till arbete är det tänkvärt att 42 procent anser att Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift ganska eller mycket dåligt. På samma sätt är informationen att 42 procent av de svarande är ganska eller mycket missnöjda med tillgången på bostäder relevant i relation till uppfyllandet av rätten till bostad.

Frågan är vad dessa siffror är en indikation på. Oftast presenteras liknande data från andra hållet, t.ex. fyra femtedelar av de svarande faktiskt tycker att tillgången på vård är ganska eller mycket bra eller OK (varken bra eller dålig). På samma sätt kan man hävda att majoriteten av de svarande trots allt anser att Arbetsförmedlingen sköter sin uppgift bra. Detta är inte mindre sant, men det faktum att mer än var femte person anser att tillgången till vård är ganska eller mycket dålig är mer central ur ett rättighetsperspektiv, som fokuserar på varje människas möjlighet att åtnjuta sina rättigheter. Procentsatserna är här intressanta för ett ständigt förbättringsarbete, men målet måste vara att alla människor ska ha fullgod tillgång till vård. Att de flesta har det är inte tillräckligt bra.

Även denna gång skiljer sig de svarandes åsikter relativt lite åt när de bryts ner på olika grupptillhörigheter. Ofta rör sig skillnaden om någon/några procentenheter och kan hamna inom felmarginalen. Detta är i sig intressant med tanke på att de svarande är kvinnor och män av alla åldrar, med olika slags boendesituation och med olika etnisk bakgrund.

En av de tydligaste skillnaderna mellan olika grupper av svarande finner vi mellan de som bor i Göteborg och de som bor i övriga tätorter eller på landsbygden. De som bor i Göteborg är

¹⁷ Fråga 41b

¹⁸ Fråga 18b

¹⁹ Fråga 41c

generellt mindre nöjda med samhällsservicen för grundskola, sjukvård, äldreomsorg och tillgången till boende jämfört med de svarande som bor i en stad/större tätort, i en mindre tätort eller på landsbygden. Nästan var femte svarande som bor i Göteborg (18 %) anser att grundskolan fungerar ganska eller mycket dåligt, att jämföra med 11 procent av dem som bor i en annan större tätort²⁰. På samma sätt tycker nästan var tredje av de svarande göteborgarna (30 %) att äldreomsorgen fungerar ganska eller mycket dåligt medan motsvarande siffra för övriga tätorter i Västra Götaland är 21 procent.²¹ Av de som bor i Göteborg menar 29 procent att sjukvården fungerar ganska eller mycket dåligt, en siffra som ska jämföras med de svarande som bor i andra större tätorter där 22 procent anser samma sak²². Den största skillnaden står att finna i relation till tillgång till bostad. Här säger nära två tredjedelar av de svarande bosatta i Göteborg (64 %) att de är ganska eller mycket missnöjda med tillgången på bostäder, medan motsvarande siffra i övriga tätorter är 38 procent²³.

Dessa skillnader är intressanta ur ett rättighetsperspektiv eftersom det offentliga måste kunna garantera de mänskliga rättigheterna där de bor. Är åsiktsskillnaderna en indikation på att situationen är sämre för göteborgarna?

Det finns även några andra skillnader mellan grupper som kan vara värda att notera och analysera vidare. Överlag har de svarande stort förtroende för sjukvårdens och grundskolans personal även om de inte tycker att organisationernas verksamhet fungerar väl. Ett intressant brott från detta mönster återfinns när det gäller personalens bemötande inom sjukvården i Västra Götaland. Här tycker 72 procent av samtliga svarande att de är mycket eller ganska nöjda med bemötandet i vården, medan siffran för gruppen utomnordiska med utomnordiska föräldrar bara är 46 procent²⁴. Även om denna grupp svarande är för liten för att skillnaden ska vara statistiskt säkerställd finns det anledning att fortsätta att om möjligt fördjupa analysen.

Drygt en femtedel av gruppen nordisk med en utomnordisk förälder (21 %) anser att grundskolans verksamhet fungerar ganska eller mycket dåligt, vilket är en större andel än bland samtliga svarande där siffran är 13 procent. Denna grupp svarande är också för liten för att skillnaden ska vara statistiskt säkerställd men skillnaden bör analyseras vidare.

En annan skillnad mellan olika grupper av svarande rör deras nöjdhet med vårdcentralens service. Här är 20 procent i gruppen 16 – 29-åringar ganska eller mycket missnöjda – att jämföra med 14 procent för samtliga svarande²⁵. Detta kan vara extra intressant med tanke på allas rätt till bästa psykiska och fysiska hälsa samt ungdomars psykiska ohälsa.

²⁰ Fråga 18a

²¹ Fråga 18c

²² Fråga 18b

²³ Fråga 39r

²⁴ Fråga 41d

²⁵ Fråga 39d

Tillgången till bostad uppfattas inte bara som ganska eller mycket dålig av gruppen göteborgare utan även av gruppen svarande mellan 16 och 29 år (51 %), personer med utomnordiska föräldrar (53 %) samt personer som hyr sin bostad (56 %) ²⁶ som alltså ska jämföras med samtliga svarandes 42 procent. Dessa siffror speglar väl senare års debatt om bristen på bostäder för ungdomar, bristen på hyresrätter samt svårigheter för personer med utländsk bakgrund att göra någon form av boendekarriär.

Med tanke på att frågorna besvaras av alla oavsett om de har egen erfarenhet av en särskild samhällsservice eller inte så är det förstås extra intressant att se om det egna bruket (eller en närståendes bruk) påverkar åsikten om verksamheten. Här kan vi notera att samhällsservice, som skola, barnomsorg och äldreomsorg, har bättre siffror bland de grupper som brukar dem dvs. när individens åsikt bygger på den egna erfarenheten. Det omvända förhållandet råder vad gäller siffrorna för försäkringskassa, arbetsförmedling och tillgång till vård. De som brukar dem anser generellt att det fungerar sämre. Det kan vara rimligt att anta att den mer långsiktiga relation som skapas mellan brukare och personal inom skola, barnomsorg och äldreomsorg till en del kan väga upp organisationens allmänna tillkortakommanden. Relationen mellan försäkringskassa, arbetsförmedling och sjukvården och brukarna präglas oftare av lägre kontaktgrad och ombyte av personal, vilket försvårar för denna personal att kunna väga upp organisatoriska brister.

Således kunde vi utifrån data som sammanställts genom den andra datakörningen göra en del intressanta iakttagelser med relevans för en analys av rättighetssituationen i Västra Götaland. Däremot var det överraskande hur lite åsikterna skiljde sig åt mellan de olika grupperna av svarande.

Tredje urvalet av frågor och bakgrundsvariabler

Eftersom vissa grupper av svarande fortfarande var små var det angeläget att slå samman flera års undersökningar för att få statistiskt säkerställda data och för att på så sätt säkerställa att viktiga skillnader mellan grupper inte missas. Detta rörde framförallt bakgrundsvariabeln "etnisk bakgrund" där grupperna fortsatt var mycket små. Gruppen utomnordiska med en eller två utomnordiska föräldrar bestod t.ex. 2012 bara av 17-18 svarande och även om man inkluderar alla med "utomnordisk bakgrund" i en grupp (nordiska med en eller två utomnordiska föräldrar, samt utomnordiska med en eller två utomnordiska föräldrar) blir inte den totala mängden svarande fler än cirka 215 stycken.

En sista sammanställning av data från de senaste fyra årens Väst-SOM (2009-2012) gjordes för några frågor för att se om vissa skillnader kunde avläsas med större säkerhet. Detta rörde

²⁶ Fråga 39r

frågor om hur de svarande tycker att verksamheten fungerar inom grundskolan och äldreården²⁷, hur nöjda de är med servicen inom grundskola, sjukhusvård och äldreomsorg²⁸, samt vad deras uppfattning är om sjukvården i Västra Götaland²⁹.

Tredje urvalet av frågor och bakgrundsvariabler

Rättighetsområden som belyses	Frågor i fokus – datakörning 3
Rätt att fritt delta i samhälls- och kulturlivet	39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg)
Rätt till social trygghet	18 (åsikt om hur äldreården fungerar); 39 (åsikt om äldre- & handikappomsorg)
Rätt till arbete	19 (förtroende för Arbetsförmedlingens handläggare); 39 (åsikt om möjlighet att få jobb)
Rätt till bostad	39 (åsikt om tillgång till bostäder)
Rätt till bästa möjliga hälsa	18 (åsikt om hur sjukvården och äldreomsorgen fungerar); 39 (åsikt om sjukhusvård, vårdcentral, äldre- & handikappomsorg); 41 (åsikt om tillgången till vård & personalens bemötande)
Rätt till särskild mödra- och barnvård	39 (åsikt om kommunal/privat barnomsorg)
Rätt till utbildning	18 (åsikt om hur grundskolan fungerar); 39 (åsikt om kommunal/privat grund- och gymnasieskola)

Bakgrundsvariabler	Fråga i Väst-SOM	Vald uppdelning – datakörning 3
Etnisk bakgrund	81 (svarandes och svarandes föräldrars uppväxtplats – flera val för Sverige ej andra);	Nordisk med två nordiska föräldrar/nordisk med en utom-nordisk förälder, nordisk med två utomnordiska föräldrar/ utomnordisk med en eller två utomnordiska föräldrar

²⁷ Fråga 18a och c

²⁸ Fråga 39c, e och g

²⁹ 41a-d

Tredje datakörningens resultat

En analys av denna datasammanställning visade i stort på samma mönster som analysen av data från 2012. Vissa data pekar på generella problem med upprätthållandet av mänskliga rättigheter, som t.ex. tillgången till vård. Även med den aggregerade datamängden för 2009-2012 anser 22 procent att tillgången till vård i Västra Götaland är ganska eller mycket dålig. Av de svarande tycker 12 procent att grundskolan fungerar ganska eller mycket dåligt, jämfört med 13 procent av de svarande för 2012.

Några mer osäkra skillnader mellan hela gruppen svarande och mindre grupper kan genom den fleråriga datasammanställningen ges mer statistisk underbyggnad. Gruppen nordiska svarande med en utomnordisk förälder tycker i högre grad att grundskolan fungerar ganska eller mycket dåligt (18 procent jämfört med 12 procent för samtliga svarande).

Gruppen nordiska svarande med två utomnordiska föräldrar är mer missnöjda med sjukhusvården än samtliga svarande (17 procent jämfört med 10 procent). Det är också en klar skillnad mellan den generella uppfattningen om tillgången till vård, där 22 procent svarande anser att tillgången till vård är ganska eller mycket dålig. Så många som var tredje i gruppen utomnordiska svarande med en eller två utomnordiska föräldrar (35 %) tycker däremot att tillgången till vård är dålig. Denna grupp upplever också i mindre grad personalens bemötande inom sjukvården som mycket eller ganska bra (51 procent jämfört med 71 procent för samtliga svarande).

Dessa aggregerade siffror indikerar särskilt att vården inte fungerar likvärdigt för alla och det finns därför anledning att följa upp dessa data med mer ingående undersökningar.

Jämlikt enkätutskick men ojämlikt bortfall

En fråga vi ställde oss under dataanalysen var i vilken mån enkätdata förmår att fånga upp olika grupper som riskerar att inte få sina mänskliga rättigheter tillgodosedda. Även om det går att få tillräckligt stor mängd svarande av t.ex. gruppen utomnordiska med utomnordiska föräldrar genom aggregerade data från flera tidserier kan data till exempel inte skilja på åsikter hos olika etniska grupper, nationella minoriteter, personer med olika sexuell läggning och könsuttryck. Det kan låta märkligt att ens påpeka detta, med tanke på att personuppgiftslagen (1998:204), PUL förbjuder behandlingen av personuppgifter som avslöjar "ras eller etniskt ursprung, politiska åsikter, religiös övertygelse eller medlemskap i fackförening". Det är även förbjudet att behandla sådana personuppgifter som rör hälsa eller sexualliv. Enkäter som Väst-SOM dock ändå kan behandla frågor kring känsliga ämnen, som till exempel diskrimineringsgrunderna eftersom databehandlingen inte kopplar de svarandes personliga identitet till deras svar och att de genom inskickandet av enkäten har lämnat sitt samtycke till att delta.

Det är dock rimligt att anta att grupper som riskerar diskriminering och utsatts för förtryck av majoritetssamhället i än mindre grad är villiga att svara på frågor om t.ex. etnicitet och sexualitet. Detta kräver en hög grad av tillit som ofta saknas. Vi återkom således till frågan om bortfall och huruvida bortfallet var jämnt fördelat bland de som fått enkätutskicket eller inte.

Ett problem är som många enkätundersökningar dras med är ett relativt stort bortfall. Av de 6000 som fick Väst-SOM:s enkät svarade mellan 2994 och 3104 personer beroende på de frågor vi fokuserade på i våra datakörningar. Detta motsvarar ett bortfall av svarande på mellan 48,3 och 50,1 procent. En svarsfrekvens på över 50 procent är dock nöjaktig i de flesta statistiska sammanhang, samtidigt som frågan om hur bortfallet är fördelat mellan olika grupper måste tas i beräkning. Ett annat problem är förstås att antalet svarande inom vissa grupper blir så små att de inte är statistiskt tillförlitliga.

Vilka är det då som inte svarar på SOM-undersökningarna? I SOM-institutets egen bortfallsanalys för 2012 års undersökning pekar man på att ålder och geografisk hemvist, familje-, arbetsmarknads- och bostadssituation påverkar vem som svarar³⁰.

Enligt bortfallsanalysen finns det två växelverkande krafter som spelar roll för bortfallet: kontaktgrad och svarovilja. Oetablerade grupper i form av studenter, unga singlar i hyresrätt och personer med invandrarbakgrund är svåra att få tag i. De bor inte kvar på sin folkbokföringsadress, har inte något offentligt registrerat telefonnummer och/eller svarar helt enkelt inte i telefon. Det är därför svårare att nå både med själva utskicket och med påminnelser och blir därför svarande i mindre grad. Socioekonomiskt svaga grupper som lågutbildade, låginkomstagare i småstäder med eller utan invandrarbakgrund nås av utskicket men är svåra att övertyga om att delta i undersökningen och blir därför också mer sällan svarande.

Detta innebär med andra ord att bortfallet ur målgruppen är ojämlikt fördelat och att grupper som generellt brukar ha sämre tillgång till sina rättigheter i mindre grad blir svarande än andra grupper. Eller som bortfallsanalysen sammanfattar det:

Personer som är etablerade i samhället, som lever i äktenskap, arbetar i välbetalda kvalificerade yrken och äger sina bostäder svarar i större utsträckning än personer i mindre etablerade och socioekonomiskt svagare grupper.

Det ojämlika bortfallet innebär således att enkätdata i mindre mån speglar socio-ekonomiskt och/eller oetablerade gruppers åsikter om rättighetsupprätthållande samhällsservice. Hur väl andra gruppers åsikter (t.ex. nationella minoriteter, HBTQ-personer och personer med funktionsnedsättning) finns representerade i enkätdata går inte att utläsa.

Enkätens inkluderingsgrad

Detta ledde vidare till frågor om enkätens tillgänglighet. I vilken mån uppfattar en presumtiv svarande att frågorna inkluderar ens egen livssituation? I vilken mån är frågorna formulerade så att de är lätta att ta till sig och förstå?

³⁰ Vernersdotter, Frida (2013) Bortfallsanalys i halvtid.

Till att börja med kan vi konstatera att frågorna helt klart är riktade till majoritetssamhället. Frågan "Var någonstans har du, respektive din far och din mor, huvudsakligen vuxit upp?" ger fyra alternativ för en svensk uppväxt (Ren landsbygd i Sverige; Mindre tätort i Sverige; Stad eller större tätort i Sverige; Stockholm, Göteborg eller Malmö); ett alternativ för en uppväxt i Norge, Danmark, Finland eller Island (Annat land i Norden); ett alternativ för en uppväxt i något av Europas övriga 43 länder (annat land i Europa); och ett alternativ för en uppväxt i något av världens övriga 147 länder (annat land utanför Europa). Svarande som vuxit upp i Nicaragua, Kambodja och Australien placeras i samma svarskategori medan personer som vuxit upp i Ödsmål och Uddevalla placeras i två olika kategorier. Den intressanta parametern landsbygd-stad och som många gånger är väl så relevant som nationell bakgrund är bara möjlig att precisera för svarande med svensk uppväxt. På samma sätt ger svarsalternativen för frågan "Hur ofta brukar du titta på program i följande tv-kanaler?" vid handen att svarande inte förväntas ha kanalval som Al-Jazeera, TV5 Monde utan nöjer sig med SVT1/SVT2; TV3; TV4; Kanal 5; Filmkanal/-er; Sportkanal/-er; BBC eller CNN.

Vissa av frågornas fokus på svarande från majoritetssamhället är särskilt problematiska. Att på frågan "Tillhör du någon kyrka, religiöst samfund eller religion?" formulera svarsalternativen "Svenska kyrkan"; "Annan kristen kyrka/samfund"; "Jag är muslim"; och "Jag tillhör en religion som varken är kristen eller muslimsk" visar på hur kristendom ses som en organisation som svarande kan tillhöra (kyrka eller samfund) medan islam är en identitet som svarande har.

På samma sätt berör frågan om de svarandes åsikter om sju förslag som förekommit i den politiska debatten två frågor kan förknippas med främlingsfientlighet ("Ta emot färre flyktingar i Sverige" och "Förbjuda ansiktstäckande slöja på allmän plats"). Det anmärkningsvärda är inte att enkäten vill ställa frågor om invandring, flyktingmottagande m.m. utan snarare att dessa åsikter uttrycks i negativa ordalag, medan t.ex. jämställdhet beskrivs i positiva ordalag som "Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män". Det är svårt att föreställa sig att detta inte påverkar svarande med utländsk bakgrund, som kan undra varför dessa åsikter ska lyftas fram även i enkäter av detta slag.

Frågornas formuleringar är många gånger onödigt komplicerade, vilket riskerar att göra dem svåra att förstå för grupper av potentiella svarande. Frågor som "Har du övervägt att använda dig av annat huvudsakligt färdmedel än det du nu använder för att ta dig till arbetet/skolan?" och "Har du eller någon nära anhörig under de senaste 12 månaderna nyttjat någon av de former av service som anges nedan?" skulle med fördel kunna omformuleras.

Frågornas svarsalternativ kan ibland vara svåra att förhålla sig till. En fråga som troligen är svår att svara på för många är "Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem respektive det hem du växte upp i, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?" Alternativen som ges är "Arbetarhem"; "Jordbrukarhem"; "Tjänstemannahem"; "Högre tjänstemannahem" och "Företagarhem". Vad som skiljer ett tjänstemannahem från ett högre tjänstemannahem är nog svårt att reda ut för de flesta svarande. Men även om svarande har detta klart för sig blir det svårt att svara på om man har en förälder som är "företagare" och en som är "arbetare". Vilken sorts hem har man då haft?

Med tanke på att enkäten ibland är exkluderande och svårförstådd är det lätt att tänka sig att en del presumtiva svarande som har fått en telefonpåminnelse som gett dem en vilja att svara förlorar intresset igen när de väl sätter sig med enkäten.

Slutsatser och rekommendationer

Att analysera rättighetssituationen i Västra Götaland

För det första är det viktigt att påminna oss om att SOM-undersökningarnas syfte och ansats är att samla data för att kunna spegla de opinioner/åsikter som finns i samhället. Syftet är inte att kunna analysera vilken tillgång till olika individer och grupper har till sina mänskliga rättigheter eller vilken kunskap om rättigheter eller medvetenhet om ansvar som finns i samhället. SOM-Väst saknar alltså helt data som kan spegla kunskap om olika rättigheter, ansvar för rättigheter, diskriminering i samhället, upplevelse av diskriminering samt hur en del rättighetsområden fungerar (ex. juridiska systemet, kulturlivet (man kan se om någon deltar i kulturella evenemang inte hur deras åsikter om detsamma). Därför kan uppgiften att använda Väst-SOMs data för att analysera rättighetssituationen i Västra Götaland till en del liknas vid att leta efter en borttappad nyckel där det lyser istället för där man tappade den.

Givet detta kan ändå enkätdata ge vissa indikationer på hur rättighetsinnehavarna i Västra Götaland upplever delar av de olika system som är till för att skydda, uppfylla och främja deras mänskliga rättigheter, såsom sjukvård, skola, barn- och äldreomsorg och så vidare. Data om de svarandes åsikter om olika samhällsservice pekar troligtvis på vissa generella brister i de system som ska upprätthålla centrala mänskliga rättigheter som rätten till vård, rätten till social trygghet, rätten till tillgång till arbetsmarknaden och rätten till bostad. Det går däremot inte att utläsa om rättighetsinnehavarna har tillgång till den samhällsservice de har rätt till – bara vad de tycker om den samhällsservice som finns (och som de ibland har tillgång till). Här är det återigen viktigt att poängtera att en person kan vara nöjd med en service utifrån ett korrekt bemötande därför att denne inte vet om vad hen har rätt till eller vad andra personer får för stöd. Nöjdhet kan därför inte säga så mycket om huruvida diskriminering ägt rum vid servicetillfället.

Data visar endast i undantagsfall på skillnader i åsikter som kan bero på ålder, svensk eller utländsk bakgrund och skulle även kunna göra det utifrån några andra kategorier som kön, men några märkbara åsiktsskillnader härvidlag har inte visat sig i de analyser vi gjort.

På grund av att personer som är oetablerade på arbetsmarknaden och/eller tillhör socio-ekonomiskt svaga grupper svarar i lägre utsträckning än andra bör de brister som data pekar på i t.ex. tillgången till vård och bostad ses som än mer problematisk, då det är rimligt att anta att väletablerade, socio-ekonomiskt starka grupper generellt har bättre möjligheter att få tillgång till såväl vård som bostad. Detsamma gäller statistiskt säkerställda skillnader mellan olika grupper, som utomnordiska personers uppfattning om sjukvårdspersonalens bemötande.

Om och i så fall hur enkäten bör kompletteras

Det kan vara svårt att vidareutveckla enkäten utan ge avkall på Väst-SOM:s syfte att spegla opinionen i Västra Götalandsregionen. Frågor om svaranden har kunskap om vilka rättigheter de har i relation till olika sorters samhällsservice, eller om de under det senaste året har upplevt någon form av diskriminering och i så fall var av vilket skäl skiljer sig från de åsiktsfrågor som präglar SOM-enkäterna. Det skulle dock vara intressant att fråga om de svarandes åsikt om påståenden som "All form av diskriminering måste bekämpas"; "Mänskliga rättigheter är grunden för den svenska samhällsservicen" m.m. för att på detta sätt få en mer direkt koppling mellan opinionen och mänskliga rättigheter.

För övrigt bör enkäten gås igenom så att den blir mer tillgänglig för olika svarande vad gäller språk, begriplighet, funktionsnedsättningar m.m. En del "gamla" och/eller problematiska frågor bör omformuleras.

Hur analyser och uppföljning av enkätdata kan vidareutvecklas

Ett förslag är att utveckla en statistisk modell som kan undersöka om de svarande har mindre förtroende för/är mindre nöjda med en samhällsservice ju fler diskrimineringsgrunder som samvarierar (kön, ålder, ursprung samt ev. också socio-ekonomisk status). Det är dock tveksamt om denna skulle ge något mer underlag för policyutveckling än de data som tagits fram här. Som diskuterats tidigare svarar personer ur dessa kategorier i lägre utsträckning än andra. Åsikter om samhällsservice är inte heller en säker indikation om den svarande faktiskt har blivit särbehandlad vare sig med positivt eller negativt resultat.

Enkätdata bör följas upp och särskild uppmärksamhet bör riktas på områden där siffrorna visar på ett särskilt stort missnöje med en central samhällsservice. Detta kan i sig själv peka på utbredda problem med denna samhällsservices förmåga att garantera grundläggande mänskliga rättigheter.

Vidare måste klara skillnader mellan olika grupper av svaranden synliggöras och följas upp. Detta bör ses som indikation på extra problematiska områden, eftersom samhällsservicen uppfattas som så mycket sämre av någon grupp svarande.

Väst-SOM och andra enkäter måste kompletteras med strukturerande och återkommande kvalitativa studier med fokus på rättighetsområden, grupper av rättighetsinnehavare och skyldighetsbärare. Detta är särskilt viktigt för att täcka in individer och grupper som inte syns i statistiken, men vars rättighetssituation på andra sätt har visat sig vara problematisk, såsom nationella minoriteter, HBTQ-personer och personer med funktionsnedsättning. Vikten av detta understryks av EU:s byrå för mänskliga rättigheter som att datainsamling på EU-nivå och inom medlemsstaterna fokuserar på majoritetsbefolkningarnas erfarenheter och upplevelser, då de existerande tillvägagångssätt för datainsamling bara förmår fånga upp en handfull från olika minoritetsgrupper, vilket inte är tillräckligt för att dra generella slutsatser om deras situation.

Givet hur rättighetssituationen generellt är sämre för socio-ekonomiskt svaga grupper och personer som inte är etablerade på arbetsmarknaden tycks Väst-SOM till en del missa dem som är viktigast att nå om man vill göra en analys av rättighetssituationen i regionen. Det vore rimligare att börja med "bortfallet" och ansträngningar bör göras för att aktivt nå dessa grupper.

För att få ett bättre grepp om rättighetssituationen är det viktigt att kunna jämföra målgruppen för en samhällsservice (vilka rättigheter som samhällsservicen ska uppfylla) med den grupp som nås av servicen. I många fall når inte samhällsservicen hela målgruppen utan man inriktar sig på dem som faktiskt kommer dit, oavsett om detta är de som bäst behöver servicen. Detta kan innebära att en grupp rättighetsbärare inte får sina rättigheter uppfyllda därför att de av olika skäl inte är medvetna om sin rätt till servicen ifråga.

Det är, som tidigare påpekats stor skillnad på data som visar vad de svarande tycker om vissa företeelser och data som visar om de svarande vet om vilka rättigheter de har. Som svarande kan jag tycka att tillgången till vård är dålig, just därför att jag vet vilken vård jag har rätt till, men det är lika troligt att det är tvärtom.

Det är också en viktig skillnad mellan data som visar vad de svarande tycker om vissa företeelser i allmänhet och huruvida dessa företeelser är delar av system för upprätthållande av centrala mänskliga rättigheter. Det är t.ex. mindre problematiskt att en grupp svarande tycker att det är en mycket dålig idé att "Bygga ut hela E20 till motorväg" än att de anser att tillgången till vård är dålig.

Det är vidare en central skillnad mellan brukares åsikter om en samhällsservice och generella åsikter om samma service. 69 procent av alla ålderspensionärer tycker att grundskolan fungerar mycket eller bra, vilket kan jämföras med 42 procent av samtliga svarande. Samtidigt tillhör i regel inte ålderspensionärerna de som är beroende av denna samhällsservice. Därför bör deras åsikter väga lättare än de som faktiskt brukar servicen.

Behov av data för att analysera rättighetssituationen i Västra Götaland

Det är väsentligt att det finns statistik som möjliggör kunskapsutveckling både om hur de mänskliga rättigheterna respekteras, skyddas, uppfylls och främjas i regionen, samt hur kunskap och attityder hos allmänheten och inom den offentliga sektorn speglar Sveriges internationella åtaganden på området. Behovet av statistik som över tid speglar och följer kränkningar av de mänskliga rättigheterna, kunskapsläget om de mänskliga rättigheterna, attityder till och uppfattningar om rättigheterna, samt hur rättigheterna skyddas och bevakas är därför stort. Hur kan vi då på bästa sätt följa upp hur mänskliga rättighetssituationen utvecklas i Västra Götaland? Som tidigare nämnts måste nödvändiga data, som kan ge en bild av rättighetssituationen, identifieras och samlas in. Därefter måste denna systematiseras, analyseras och redovisas med en viss regelbundenhet.

Väst-SOM:s data kan vara en del av ett sådant arbete genom att datakörningar av den typ som gjorts i denna rapport kan ge indikationer på områden som behöver undersökas ytterligare.

Det är dock mycket data som saknas för att kunna göra en analys av rättighetssituationen som inbegriper strukturella, process- och resultatindikatorer. En del av dessa data finns lätt tillgänglig i lagar och förordningar, budgetdokument och verksamhetsplaner och offentlig statistik, medan annan data måste införskaffas på annat sätt.

Statistik lämpar sig särskilt för att se de mänskliga rättigheternas faktiska genomslag för befolkningen, t.ex. vad avser utbildning, levnadsstandard inklusive bostad, politiskt deltagande dvs. resultat-indikatorer. Det är centralt att få veta hur många som har utbildning, som lever i relativ eller absolut fattigdom och har bostad, liksom hur många som röstar i allmänna val, hur långa häktningstiderna är osv. Denna sorts statistik kan man dock inte få ut av undersökningar som Väst-SOM.

Statistik kommer aldrig att kunna tillhandahålla all information som är relevant för att kunna göra en rättighetsanalys. Framförallt gäller detta i vilken grad olika delar av befolkningen har tillgång till sina mänskliga rättigheter. Statistik som belyser situationen för de mänskliga rättigheterna i relation till befolkningen uppdelad på de olika diskrimineringsgrunderna kommer alltid att vara svår att ta fram, dels på grund av att de uppgifter som behandlas kan vara mycket känsliga, dels till följd av att det statistiska underlaget ofta blir för litet för att några säkra slutsatser ska kunna dras. Statistik som avser att belysa situationen för de mänskliga rättigheterna behöver därför kompletteras med uppgifter som tas fram på annat sätt, t.ex. genom systematiska återkommande kvalitativa undersökningar.